

FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776

Tajibayev Muxiddin Abdurashidovich

Jizzax politexnika instituti tadqiqotchisi

YOSHLARDA SINERGETIK DUNYOQARASHNI SHAKLLANTIRISH OMILLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada talaba-yoshlarning sinergetik dunyoqarashini shakllantirishning usullari hamda jamiyat barqaror rivojlanishni ta'minlashda sinergetik dunyoqarashning ahamiyati haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Sinergetika, talaba-yoshlar, o'z-o'zini tashkil etish, sinergetik dunyoqarash, jamiyat, ma'naviyat, ta'lim-tarbiya.

Sinergetika bugungi kunda talaba-yoshlarning yangi dunyoqarashini shakllantirishning asosiy jihatlaridan biri sifatida qaralmoqda. Talaba-yoshlarning yangi tendentsiyalar asosida ishlashga bo'lgan qiziqishlari yana bir dolzarb vazifalardan biri sifatida kun tartibida turibdi. Ijodiy va prognostik fikrlash talaba-yoshlarga o'z-o'zini tashkil qilish tizimi sifatida ishlashga yordam beradi. Yangi o'ziga xos uslubni to'g'ri ishlab chiqish o'quv jarayoniga katta hissa qo'shadi. Ochiqlik, chiziqli bo'lmaganlik kabi sinergetik mexanizmlar, mulohazalar talaba-yoshlarni o'qitish va tarbiyalashning zamonaviy atamalarini yaratishda, ularni o'ziga xos tizim sifatida belgilashda yetakchi hisoblanadi. Sinergetika talaba-yoshlarni o'qitish va tarbiyalashning zamonaviy atamalarini yaratishda katta yordam berishi mumkin. Sinergetik yondashuv - bu rivojlanayotgan, tizimli tashkil etilgan tizimlarning ilmiy sohasi bo'lib, unga yosh mutaxassis kadrlarni kasbiy tayyorlash tizimini ham kiritish mumkin. Ushbu yondashuv ko'p o'lchovlilik, murakkablik va bilish jarayonlarining muqobilligi doirasida talaba-yoshlarning o'zini-o'zi tashkillashi uchun yangi imkoniyatlar

yaratadi. Talaba-yoshlarning o'z-o'zini rivojlantirishda tasodifiylikning muhim rolini tan olish katta ahamiyatga ega. Shuni ta'kidlash kerakki, integral sinergetik tizimni tashkil etuvchi bir nechta murakkab tizim komponentlarini o'z ichiga olgan tizimlar aslida xilma-xillik, tasodifiylik, o'z-o'zidan va oldindan aytib bo'lmaydigan sharoitlarda amalga oshiriladi. Muammo shundaki, bo'lajak yosh mutaxassis amaliy va ilmiy faoliyatda doimiy ravishda paydo bo'ladigan o'zgarishlarga tez munosabatda bo'lish qobiliyati va kasbiy harakatchanligiga ega bo'lishi kerak. Qichqacha aytganda, sinergetik yondashuv zamonaviy oliy ta'lim muassasasida talabala-yoshlarni tayyorlashni takomillashtirishning asosiy masalalaridan biridir.

Sinergetik yondashuv orqali inson hayotining turli tomonlari o'rganiladi. Shunday qilib, masalan, sinergetik nuqtai nazardan, hujjatlarning ijtimoiy tabiati va roli ko'rib chiqiladi. Sinergetika paradigmasida ilmiy bilimlarning ayrim sohalari tavsiflashga urinishlar qayd etilgan. O'zgarishlar sharoitida o'z-o'zini tashkil etuvchi ochiq kompleks tizim sifatida ta'lim jarayoni o'rganiladi, o'ta murakkab, o'z-o'zini rivojlantiruvchi tizim sifatida xorijiy tillarini o'qitish jarayoni ko'rib chiqiladi.

Zamonaviy jadal rivojlanayotgan dunyoda ko'p maqsadli, global qarashga, jamiyatning murakkab muammolarini tahlil qilishga qodir, turli muammolarni hal qilishga tayyor shaxsni shakllantirishga katta talab mavjud. Hozirgi dunyoda bo'layotgan o'zgarishlar shuni ko'rsatmoqdaki, hozirgi o'qitish tizimiga uni yanada rivojlantirish strategiyasini nazarda tutuvchi mutlaqo yangicha yondashuvga ehtiyoj sezmoqda.

Sinergetik yondashuvda ta'limni insonparvarlashtirish barcha sohalarda o'sishning muhim qismidir. U global ekologik va ma'naviy muammolarni sinergetik usullar yordamida hal qilishga yordam beradi. Bu ekologik inqiroz tahdidini yengib o'tishning jamiyat va tabiat taraqqiyotining amalda yagona yo'lidir. Bunday sharoitda zamonaviy jamiyat sivilizatsiyaning doimiy rivojlanishining zarur sharti bo'lgan shaxsning rivojlanishi, uning madaniy ongini to'g'ri tanlashni belgilaydi.

Oliy ta'lim tizimidagi sinergetik yondashuvga hozirgi kunda talabalarda yangicha fikrlash shakllanishining asosiy jihatlaridan biri sifatida qaralmoqda. O'quv jarayonida, talaba shaxsini tahlil qilishda, talabalarning ilg'or fikrlashi, talabani o'ziga xos tizim deb hisoblashga yordam beradi. Ushbu tizim professional bilimlarni o'z ichiga oladi, ta'lim olishda ko'proq muvaffaqiyatga erishish, dunyodagi yangi tendentsiyalarni tan olish muhimdir.

Ijtimoiy qadriyatlar doirasida ta'limni modernizatsiyalash masalalari yangi ijodiy mazmun bilan to'ldirilmoqda. Bunday sharoitda talaba-yoshlarning kasbiy tayyorgarligi darajasi muhim albatta. Mavzuni yaxshi bilish va o'qitish usullarini egallash juda muhim. Talaba-yoshlarni individual o'qitish uchun yangicha zamonaviy yondashuvlarni ishlab chiqishga qodir bo'lgan, o'z-o'zini rivojlantiradigan tizim shakllanishi lozim. Talaba-yoshlar ta'lim muassasasida o'tiladigan fanlarni mustaqil tanlashi, hattoki o'qituvchilar ham o'zlari belgilashi ijobiy yangilikdir.

Professor-o'qituvchilarni o'qitishda sinergetik paradigmani qabul qilgan holda, yangi metodologiya katta zarurat ekanligini yodda tutishlari kerak. Zamonaviy rus ilmiy pedagogik tadqiqotlarida (MV Boguslavskiy, A.N.Daxin, M.P.Karpenko, I.A.Kolesnikova, V.N.Pomogaybin va boshqalar) yangi o'rta maktabga o'zining yangi metodikasi bilan o'tish muammosi tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu zamonaviy rivojlangan jamiyat talablariga, uning asosiy muammolari va texnologiyalariga oqilona javob bo'ladi. Hozirgi

kunda talabalarning shaxsiy ta'lim traektoriyasi va unga mos keladigan murakkablik darajasida o'qitilishi uchun shart-sharoitlar yaratish katta talabga ega. Talaba hozirgi kunda o'zining rivojlanayotgan hayotiy mantig'i va tendentsiyalari bilan o'zini-o'zi qadrlaydigan individual shaxs hisoblanadi. U zamonaviy pedagogik jarayonning markazida bo'lib, uni yagona yaxlit shaxs sifatida ko'rish mumkin.

Albatta, ta'limga individual yondashish g'oyasi yangilik emas. U hatto qadimgi davrlarda ham, ta'lim tarixi davomida ham keng qo'llanilgan. Masalan, o'rta asrlarda keng tarqalgan "jamoaviy ta'lim" muqobilini ilgari surdilar. Rossiyada individual ta'lim an'anaviy shaklga aylandi. Bu rus xalqining mentalitetiga chuqur ildiz otgan.

Bilim olishning o'zi o'zgarib boradi. Talaba ilmiy traektoriyani tanlashni boshidanoq bu talabalarga ma'lum bo'lmagan narsalar jadvali yuzaga keladi. Keyin talabalar o'z kasbiy darajasini real baholashni hisobga olgan holda, vijdonan bilim olishga bel bog'laydilar.

O'qitishning yangi sinergetik paradigmasi juda foydali hisoblanib, chunki u o'z-o'zini tashkil etish va o'z-o'zini rivojlantirishni anglatadi. Shuning uchun ham mazkur yondashuvni o'z-o'zini rivojlantiruvchi tizimlar nazariyasi deb atash mumkin. Bu yerda talaba ham bir tizim hisoblanadi.

Sinergetik yondashuv talabalarning yangi dunyoqarashini shakllantirishning asosiy jihatlaridan biri sifatida qaraladi. Sinergetik paradigma hozir hukmronlik qilayotgan chiziqli fikrlashni yengishga harakat qiladi. Ba'zi taniqli rus va xorijiy olimlarning fikriga ko'ra, bunday fikrlash yetarlicha emas albatta. U chiziqli bo'lmagan murakkab haqiqatni buzishi mumkin. Yangi sinergetik paradigma plyuralistik tendentsiyalarga ega. Buni insoniy o'lchov sifatida talqin qilish mumkin.

Sinergetika oliy ta'lim uchun katta ahamiyatga ega, chunki u yangi paradigmaning paydo bo'lishi bilan bog'liq. Sinergetika oliy ta'lim tizimining doimiy rivojlanishiga yordam beradigan shaxslararo muloqot maydonini qamrab oladi. Sinergetik bilish kommunikativ-faoliyat jarayoniga qaratilgan.

Sinergetika kontseptual jihatdan ochiq tizimdir. U fanlararo o'qituvchi va talaba-yoshlar muloqotini shakllantiradi. Sinergetik fikrlash pedagogik jarayonning rivojlanishi va uning natijalarini faollashtiradi. Bu muammoning ilmiy adabiyotlardagi tahlili shundan dalolat beradiki, sinergetik yondashuv ta'lim tizimini murakkab tizim sifatida ko'rib chiqadi va bu tizimni rivojlantirish uchun ma'lum tamoyillarni shakllantiradi. Bu atamalar quyidagilar: Ochiqlik, Murakkablik, Nochiziqilik, Beqarorlik.

Ta'lim jarayoniga sinergetik g'oyalarni tadbiiq qilish samarali hisoblanadi. Ta'lim jarayonini modernizatsiya qilishning muhim talablaridan biri - bu ilmiy ta'lim makoning integratsiyalashuvi va madaniy qadriyatlarni o'zlashtirgan holda talabalarning o'zini-o'zi tashkil etishidir. Ekologik muammoni sinergetik tahlil qilish, tabiatga ekosentrik yondashuv va odamlarning sayyorani saqlab qolish istagi, tabiatning yo'q qilinishiga qarshi turishini anglatadi. Ushbu yangi ekologik fikrlash butun insoniyatning omon qolishiga yordam beradi. Sinergetik g'oyalar tabiatshunoslik va gumanitar fanlar bilan uyg'unlashganda yanada muvaffaqiyatli bo'ladi.

Ta'lim olishdagi sinergetik g'oyalar chuqur ilmiy muammo sifatida qaraladi. Ta'lim jarayonining rivojlanishini loyihalash, diagnostika qilish va prognozlash orqali o'z-o'zini tashkil etishning asosiy nazariy vazifalarini hal qilish katta ahamiyatga ega. Sinergetikadan ta'lim jarayonini monitoring qilishda foydalanish ko'plab muammolarni hal qilishi mumkin.

Shuni yodda tutish kerakki sinergetik g'oyalarni ta'lim mazmuniga moslashtirish uchun didaktik jihatlarni ishlab chiqish kerak. Bunday yondashuvlarni o'z-o'zidan rivojlanayotgan tizimlarning umumiy nazariyasi deb atash mumkin. Bu butun dunyo ilmiy manzarasining asosiga aylanishi mumkin.

Ta'lim jarayonidagi sinergetik yondashuvga rivojlantirish modeli sifatida e'tibor berilgan. Attraktorlar yopiq tizimlarni ochishga yordam berishlari keltirib o'tiladi. Boshqa murakkab tashkil etilgan tizimlar kabi ta'lim tizimi ham bir qancha o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bular: o'ziga xoslik, originallik, sub'ektivlik, xilma-xillik.

Sir emaski, insoniy munosabatlar chiziqli emas. Deviant xulq-atvor holatlari yuzaga kelganda, eski mavjud tamoyillar samarali ishlay olmaydi, faqat sinergetik yondashuv bu muammoni hal qilishga yordam beradi.

Ta'lim tizimi chiziqli emas, talabalar va o'qituvchilar chiziqli bo'lmagan munosabatlarga ega. Ammo imkoniyatlar cheklanganligi sababli, bu jarayon har doim ham individual rivojlanish dinamikasini qo'llab- quvvatlamaydi. Talabalar bilan samarali muloqot katta ahamiyatga ega. O'qituvchilar sinergetik yondashuvga asoslangan o'ziga xos individual dasturlarni, o'rganish traektoriyalari va uslublarini, yangi usullarni yaratishlari kerak. Barcha kerakli fazilatlardan eng muhimi tizimli fikrlash va bilish, jamoada ishlash qobiliyatidir.

Hozirgi sharoitda tadqiqot ko'nikmalarini shakllantirish tizimi quyidagilarni o'z ichiga olishi kerak:

- ✓ muammoni shakllantirishga umumiy qarash;
- ✓ sinergetik refleksi rivojlantirish;
- ✓ til bilimlarini tizimlashtirish;
- ✓ mumkin bo'lgan mavzularni muhokama qilish;
- ✓ amaliy ko'nikmalarni o'rgatish;
- ✓ ilmiy uslubni o'rganishda amaliy ishlar.

Zamonaviy olimlar o'z ishlarida juda ko'p turli xil yondashuvlardan foydalanadilar. Buning uchun turli metodologik asoslarni tanlaydilar. Ushbu yondashuvlarning barchasini sinergetik tarzda birlashtirish mumkin, chunki u fanlararo va madaniyatlararo xususiyatga ega.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, talaba-yoshlarning yangi dunyoqarashini shakllantirishning sinergik mexanizmlarining bir nechta asosiylarini keltiramiz: o'z-o'zini tarbiyalash, o'z-o'zini tarbiyalash usullarini egallash, bilim va xulq-atvorning yangi o'zgartirilgan tuzilmalariga o'tish, dialogik fikrlash va hayot tarzini qayta qurish, chiziqli bo'lmagan va fikrlash o'zgarishlari, uyushgan spontanlik.

Shu boisdan xulosa qilishimiz mumkinki, hozirgi vaqtda ta'limga o'ziga xos uslub va yangicha yondashuv juda zarur. Sinergetika talabalarni o'qitish va tarbiyalashning zamonaviy atamalarini yaratish kechiktirib bo'lmaydigan masalalardan biridir.

Adabiyotlar:

1. T. Dombrovan, An Introduction to Linguistic Synergetics (Cambridge Scholars Publishing, Cambridge, 2018).

2. E.N. Knyazeva, S.P. Kurdyumov, Foundations of synergetics: aggravation, self-organization, tempomir (SPb, Aleteya, 2002).
3. H. Haken, Secrets of Nature. Synergetics (Doctrine of Interaction, Yzhevsk, 2003).
4. H. Haken, Synergetics: Is self-organization governed by universal principles? The Evolutionary Vision: Toward A Unifying Paradigm of Physical, Biological and Sociocultural Evolution, 15–24 (2019).
5. E.N. Knyazeva, S.P. Kurdyumov, Synergetics: Time Non-Linearity and Coevolution (Landscape, Moscow, 2007).
6. Turayev B.O. Olamning sinergetik fazo va vaqt manzarasi // Sinergetik paradigma: muammo va imkoniyatlar. Ilmiy-nazariy seminar materiallari.-T.: 2013;
7. Turayev B.O. Evolyutsion konsepsiya va fanga tolerant yondashuv// Ma'naviy taraqqiyot va fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning falsafiy masalalari mavzusidagi Respublika ilmiy konferensiyasi materiallari. 1 kitob.-T.: Falsafa va huquq instituti, 2011.
8. Turayev B.O. Olam // Falsafa: qisqacha izoxli lug'at. –T.: Sharq, 2004.